

լուսինը կը պաշտէին անոնք ո՛չ միայն առանձին իրրեւ երկրորդական աստուած-ծութիւն — Շէլարդիշ, — այլ և աստուած-ներուն պետը — Խալդի — կը նկատէին իրրեւ երկնքի տէրը, որ կը համապատասխանէր բարեկական երեքութեան Սիւս = Լուսին աստուածին:

Այս աստուածներուն զոհերն էին ոչ խար, եզ, ձի և երբեմն ուղտ: Քրմական դասակարգ մը գոյութիւն ունէր անշուշտ, որոնց զլուխը կը ճանչցուէր Թագաւորն իրրեւ « քրմապետ »: Թագաւորն ինքը զոհեր կը մատուցանէր շատ անգամ: Իր պատերազմները Խալդիի փառքին համար ալ էին, ինչպէս իր փառքին համար: Պատերազմի աւարներէն աստուածներն ալ ունէին իրենց բաժինը, և այն՝ շատ չնչին բան մը չէր սակայն: Արգիստիս Ա. (780-755) իր առած գերիներուն, աւարներուն ու ռազմամթերքին մէջ վեցերորդ մասը նուիրած է Խալդիի, իր գերագոյն տիրոջը¹:

Կրօնական սահմանի մէջ, Ասորեստանի ազդեցութիւնը նախահայերուն, կամ աւելի ճիշտը, նախահայաստանցիներուն մէջ, շեշտուեցաւ արդէն: Ինչպէս տեսանք, ասորեստանեան կամ քաղղէական յայտնի ազդեցութիւն մը ստիպուած ենք նշմարել Խալդեաններու ազգային դիցաբանութեան մէջ: Ասորեստանի երեքութիւնը, Սիւսը կամ Աստուր, Շամաշ ու Ռամանուս, եթէ ոչ անուններով՝ գէթ նկարագրով կը նոյնանան ուրարտեան երեքութեան հետ: Փաղղէական Մարդուրը կամ Միտրդրակը եւս՝ իր չորս հետեւորդ շուներով՝ գաղթած կը թուի դէպ ի հիւսիս, Յարալդ-նկրու առասպելին տակ ծածկուելու համար²:

Իսկ Սարիսը կամ Շարիշը բոլորովին ասորեստանեան Պանթէոնի ծնունդ է նոյն

խակ, որ եկած մտած է հիւսիսի ժողովուրդներու սրբարաններէն ներս: Այլեւայլ ժովուրդներու մէջ զանազան անուններ ու դիմայեղութիւններ ունեցած է ան: Խաղար կամ Խզար, Շամիրամ, Աթար — Ադի, Սարիս, Աստարովթ, և այլն: Փիւնիկեան կամ Սիւրիական բնակչութեանց մօտ կը պաշտուէր ան իրրեւ Խզար կամ Աստարովթ, Գետացոց մօտ՝ իրրեւ Աթար — Ադի կամ Շամիրամ, Ուրարտացոց մօտ՝ իրրեւ Սարիս կամ Շամիրամ, որ իրրեւ խորհրդանշան ունէր Աղանին կամ Տատրակը³:

ԳԵՈՐԳ — ՄԵՐՈՐԳ

ԽՈՍՏՈՐՍ

ՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼԸ

ՏԱՍՆԵՒԷԻՆԻԳ ՏԱՐՈՒԱՆ ՄԷՋ

(1894-1908)

Թիւ 27. Դրօշակ (1891-1908)

Դրօշակ « Հայ Գեղափոխակ. Դաշնակցութեան » օրգան կիսամսեայ (յետոյ ամսաթերթ). Առաջին տարի 1891, մեծութիւն 28 × 18 երկսիւն տպ. Վիեննա⁴, Դաշնակցութեան ազատ տպարան, յետոյ Փրնէս. էջ 8, երբեմն 10, 12. յետոյ երբ ամսաթերթ եղաւ՝ էջ 12, 16, 24: Խմբ. անձանք⁵:

Տաճկական նախկին բռնակալ Բէթիմին ծնունդն էր կազմակերպուած Գեղափոխութիւնը, 1887ին Հնչակեան Կուսակցութիւնը կազմակերպուեցաւ, որ իրեն օրկան ունեցաւ « Հնչակ »-ը. իսկ 1890ին՝ « Դաշնակցութիւն »-ը կամ « Հայ Գեղափոխական Դաշնակցութիւն »-ը որ իրեն օրկան ունեցաւ 1891ին՝ Դրօշակը:

Դաշնակցութիւնը աւելի Արեւելքէն ծագեցաւ, և ի սկզբան, (երբ արդէն իր արի գլխուորներով համակրելի անուն մը թու

1. Հ. Բ. Սահալեան, ՀԱ. 901, էջ 70:
2. Հմմտ. Կ. Բ. Բաւման, Համեմատական հնագիտութիւն մեր յարախցոց եւ այլն, Վենետիկ 1898:
3. Հմմտ. Sayce, *Les Hittites*, ch. VI., Maspéro,

ibid. p. 845. Հ. Ղ. Աւերան, Հնէ Հայաստան Հայոց. էջ 207. « Բաւման » 1900, էջ 248:

4. 1895ի « Դրօշակին » վերջը իբր ապագրութեան տեղի նշանակուած է Վիեննա. իսկ « Բիւրօ »-ն՝ Լոնտոն: 1896 Նիսիւրիին ի Զուիցերի (Փրնէս) տպագրուել կը սկսի, ուր կը տեղեկացար:

դած էր Հնչակեան կուսակցութիւնը ճանկաստանի մէջ) այնքան ծաւալ չգտաւ:

Եւ սակայն առ տակաւ տակաւ ծաւալ գտաւ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը երբ երկպառակութիւնք ու աննկարագիր անձինքներ աղարտեցին Հնչակեան կուսակցութեան անունը:

Ի սկզբան ի վիճանա սկսաւ՝ հրատարակուի Հ. Յ. Դաշնակցութեան օրկան «Դրօշակ»-ը որ իր մէջ կը բովանդակէր արիւնոտ հայ կեանքը պատմութեամբ և նրկարագրութեամբ Հայրենիքի մէջ կոտորուի և դիմադրող քաջարի գործիչներէ:

Հայաստանի ո՛ր և է գիւղի մը կամ ո՛ր և է անկեան մը մէջ՝ երբ ոճիւր մը, աւարառութիւն մը, անիրաւութիւն մը տեղի կ'ունենար դէպ ի Հայ ազգը, «Դրօշակ»-ը զանոնք կ'արձանագրէր ապագայի հայուսթիւնը արթնցնելու դիտումով:

Ի սկզբան երկու շաբաթն անգամ մը սկսաւ հրատարակուիլ: Ամէն նոր տարի սկսաւ թուրքիւնը տեսութիւն մը կ'ընէ անհետացող տարւոյն վրայ, միշտ զրկանքը, արիւնը, հարուածը դիտելով հայ կեանքին մէջ:

«Դրօշակ»-ը իր զոհուող ընկերներու դէմքերը կը ներկայացնէ միշտ ընթերցողաց՝ անոնք կեանքը նկարագրելով:

1898ին «Դրօշակ»-ի մէջ կ'երևայ Հայ-Գոսսանը՝ աշուղական քերթութեամբերով. — ահա անոնցմէ մին.

Հ Ա Յ Դ Ո Ւ Կ Ի Ե Ր Գ Ե Ր Ի Ց

Հազար բարով, հազար սարբ,
Թե՛ կ'եմ ասոր, ձեզ կու գամ.
Արծիւները մէնք եմ լսեր՝
Արծիւներին դէմ կու գամ...

Իմ հայրենիք, կապուտ սարբ,
Թշնամու շարքը ձեր բռնի.
Դաշտ, անապատ, արնոտ գետեր,
Արազը խոր ու ուշի...

Հազար մէնով, հազար սրբով
Արծիւները հետ կու գամ,
Հողիդ մոնիմ հազար սրբով,
Իմ հայրենիք, մէկիկ ջան...

Բարով ձեզի, զար ու զուրան,
Բաներիկ սարբ ու քարեր,
Հազար բարով հով ու դուման,
Մոմակ, ծծակ ու ձորեր...

(1900 էջ 53)

Հայ-Գոսսան:

Նոյն տառնները երեցաւ հոն նաև Ղաւրիք՝ ուսանայ ներկայ ամենայայտնի վիպասանը, որ շարունակաբար հրատարակեց նորավէպեր, որոնցմով «Դրօշակ»-ը, կուսակցական թերթ մը՝ Գրական հանդէսի մը ամենագեղեցիկ գոյնն առաւ: Որքան ջանխախտած կուրծքով մը երգել կու տայ հայ Աշուղին՝ հետեւեալը.

«Խոսի՛ր քնար, արար-աշխարհ թէ լո՛ւի,
Յաւի, արիւն, տառապանքի լուռ ծոցում,
Կոյր աշուղը հառաւանքի պարոց ունի
Թշուառութեան ու անձնի վայրերում.
Այսքան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք,
Թո՛ղ ողջ աշխարհ Հային կարգայ նախատինք:
Երեք լաւ կայ, մէկը մէկից սգաւոր,
Մէկն արիւն, մէկն արցունք է ցտում,
Եւ երբորդը, այն ամենից թաշաւոր
Անձնք ունի իր թխոռուն խաղերում.
Այսքան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք,
Թո՛ղ ողջ աշխարհ Հային կարգայ նախատինք:
Ի՞նչ ձագեր անապատից զուրս վիժած
Թոյնն ու արիւն, սուգ ու սարսափ մեզ բերեց.
Խնդր ու ծիծաղ կորան, աղէկ ցաւ ու լաց
Մեր ջինջ երկինք կարմիր ամպով պատեցեց.
Այսքան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք,
Թո՛ղ ողջ աշխարհ Հային կարգայ նախատինք:
Շէն Հայրենիք արիւնի ծով զարժուցից
Ծագակաթին լեռներ, ձորեր, հովիտներ,
Մեր արիւնով ամէն մէկն ցողեցեց,
Այսքան արիւն թէ ներսն ձեզ մեր որդիք,
Թո՛ղ ողջ աշխարհ Հային կարգայ նախատինք:
Քառուտ բոցոտ անապատի լաւ դէպ
Խոպան աւեր բոց փռեցիք ձեր ոտքով
Բնակութիւն, շէն քաղաքներ ու տներ
Անապատի վերածեցիք անձրոյով.
Այսքան աւեր թէ ներսն ձեզ մեր որդիք
Թո՛ղ ողջ աշխարհ Հային կարգայ նախատինք,
Գիւններին վիշաւ լացի ու ցաւի
Քանի՛ր դարեր լուի ողբ ու սուգ ենք առում,
Ամս անձնք դաշիններին մարդակեր,
Վրէժ միայն, լուի վրէժ կ'աշահանում:
Այսքան արցունք թէ մոռանան մեր որդիք
Թո՛ղ ողջ աշխարհ Հային կարգայ նախատինք:

Ղաւրիք

(1900 էջ 96)

Այդ թուականէն գրեթէ մինչև վերջ թղթակից ֆաշիստ Լ. Ալիստանը, նշանաւոր դէմքը և գործիչը՝ որ լրատու թղթակցութիւններով, քաղաքական յօդուածներով կ'երևար «Դրօշակ»-ի մէջ: Վստահեցին.

1. Հայ-Գոսսանը այսօրուան ուսանայ սիրուած բանաստեղծներէն մէկն է:

քերթուածներ ունի: Իրրե քերթող ամեմէն աւելի փայլեցաւ Դրօշակի մէջ Սիւմանթոն, որուն ինքնատիպ բանաստեղծութիւնք անպակաս եղան ամբողջ հինգ տարի (1903-8):

Գ Լ Ո Ւ Ի Բ

Թիւ 28. Շաւիղ (1894)

Շաւիղ (լրագիր) լոյս է տեսնում տարեկան 50 համար՝ շաբաթ օրերը: Մեծութիւն 38 × 30 քառասուն. տպ. Թեհերան: Արտոնատէր հրատարակիչ՝ Անդրէաս Բէկնազարեան: Տարեկան (Արտասահման) ֆր. 8:

Հայ լրագրութեան հարիւրամեկին թող իրը կոթող մը նկատուի Պարսկաստանի առաջին անգամ հայերէն լրագրի մը ելուումը:

«Շաւիղ»ը, մաքուր տպագրութեամբ կը հրատարակուէր և ունէր մայրաքաղաքի մը լրագրին ծրագիրը, որուն գաղափար մը տալու համար՝ ահաւասիկ (օրինակի համար) 1896ին 44 թիւի բովանդակութիւնը «Վարագոյրը կածկվում է նորից (սմբ.)», — ներքին տեսութիւն. Հայկական հարցի մասին. Հակալատաշղիմական տարր. Ներքին լուրեր. — Արտաքին տեսութիւն. Մամուլի տեսութիւն. — Հեռագրներ. Յայտարարութիւններ. Յէլիետոն (գաւառական) »:

Շաւիղը մինչև չորրորդ տարին թեւակոխեց և 1897ին դադրելով՝ Պարսկահայց առանց լրագրի մնացին:

Թիւ 29. Համայնք (1894)

Համայնք (երկամտեայ թերթ) Առաջին տարի թիւ 1. Գոնուար 1894, 20 × 15 մեծութեամբ, երկսիւն, փարիզ, միջազգային տպարան էջ 8: Խմբ. անծանօթ:

Լոնտոն խմբագրուելով՝ ի փարիզ կը տպուէր «Համայնք»ը, որուն առաջին թիւը 1894ի սկիզբը լոյս տեսաւ: Թերթիս նպատակն էր «յեղափոխական պրօպագանդին ծառայել»: Յօդուածները անստորագիր և կեղծ անուններով են: «Հա-

մայնք»ը հինգ թիւ հրատարակեց 1894ին. (վերջինը դեկտեմբերին լոյս տեսաւ) և այս յապաղումն արդէն նշան էր՝ թէ ուժ չունէր երկար կեանք մ'ապրելու:

Թիւ 30. Ապտակ (1894-1897)

Ապտակ երգիծաբանական — քաղաքական Հանդէս (առնաթերթ) Ա. տարի. մարտ 1894 թիւ 1. մեծութիւն՝ 4' × 25, եռասիւն, չորս էջ. տպ. Աթէնք «Հնչակ»ի տպարան, տարեկան բաժնեգին՝ ֆր. 5:

«Ապտակ»ը Հնչակեան կուսակցութեան «Յեղափոխական Հանդէս»ն է, որ 1894ին հրատարակուիլ սկսաւ՝ երեք տարի առաջ լոյս տեսած (միայն առաջին թիւը) և դադրած «Ապարէզ»ին տեղ. «Մենք, կ'ըսէ ծրագրին մէջ, կ'ուզենք հայ յեղափոխական գործող մարմնոյն տալ նոր զէնք մը. երգիծաբանի ապտակը: Այս ապտակ թաթախուած հայ քաջերու արիւնով՝ պիտի հարուածէ այն ամենուն՝ թէ՛ արտաքին և թէ՛ ներքին թշնամիներուն, որք թշնամի և հակառակ կը յայտնուին նաև հայ ժողովրդային բազմութեան»:

«Ապտակ»ը իր կծու և զուարթ յողուածներուն հետ ունէր նաև ծաղրանկարներ: Առաջին թիւը վիմատիպ հրատարակուեցաւ: 1894 Նոյեմբերին, «Ապտակ»ին հօթերորդ թիւը ի Լոնտոն «Հնչակ»ի տպարանը սկսաւ հրատարակուիլ: 1897ին 4-5 օգոստոս-սեպտ. թիւով դադրեցաւ «Ապտակ»:

Թիւ 31. Հորիզոն (1894)

Հորիզոն, գրականական հանդէս, 1894, գիրք առաջին 18 × 12 մեծութեամբ, միասիւն, տպ. Գովհաննէս Մարտիրոսեանցի, Թիֆլիզ. էջ 246: Հրատարակիչ ֆ. Վարդազարեանց:

Վարդազարեան Նիւթական հրատարակելէն եղաւ «Հորիզոն»ի, որ Շիրվանզադէով և Թումանեանով լեցուց իր գրական

1. Առաջին տարւոյն մէջ սեպտ. թիւ և հոկտ. թիւ լոյս տեսաւ «Ապտակ»:

նական Հանդէսին էջերը: Շիրվանգահնէ վէպ մ'ունի, «Յաւագարը» (էջ 1-82) և ուսումնասիրութիւն մը՝ «Քաֆֆիի կեանքից» (էջ 114-148): Թովհ. Թումանեան «Քաղերի կեանքից» (87-96) «Աղքատի պատիւը» (100-105) վիպակներու հետ ունի և քերթուածներ:

Գեղեցիկ ու յաջող գրուածքներէն է «Երկինք և երկիր» քերթուածը (էջ 105), որ նիւթ եղած է նաև Միջնադարեան հայ աշուղներուն: Հանդէսիս մէջ կան նաև արձակ թարգմանութիւններ:

Վարդագարեանցը չշարունակեց «Հորիզոն»ի յաջորդ թիւերը հրապարակ հանելու:

Թիւ 32. Գաղափար (1894)

Գաղափար Հնչակեան Կոստակցո՞ւթեան գիտական օրգան, եռամսեայ Հանդէս. թիւ 1 (3 ունի):

«Գաղափար»ը կը հրատարակուէր յԱթէնք «Հնչակ»ի տպարանին մէջ. թէև չեմ տեսած Գաղափարի թիւերը, բայց «Հնչակ»ի ծանուցումներէն կրցած եմ հետեւելը քաղել: Իրբեւ եռամսեայ գիտական հանդէս մը կը հրատարակուի 1894 Յունիսին. և այդ առաջին թուոյն հետեւել բովանդակութիւնը՝ կրնայ գաղափար մը տալ ընթերցողաց:

Խմբագրութեան կողմից. — Սօցիալիստական վարդապետարան իգեղօր Լրվիկ. — Կոմունական կուս. մանիֆէստը Կ. Մարքս Ֆրենկէյս. — Մայիս (քնտ.) Լեւեմց. — Կոմունիզմը և տնտեսական Էվօլյուցիան Պօլ Լաֆարգ. — Ռաֆայէլ Պատկանեան Այն - Խանց. — Գիտութեան և ինդուստ. ապագան Մ. Բեռտրօ. — Սօցիալիզմը Եւրոպայում, Ա. Չիպրիանի. Մալիս մէկը. — Մամուլի տեսութիւն Այն - Խանց:

«Գաղափար»ի երկրորդ թիւը պէտք էր նոյն տարւոյն սեպտեմբերին հրապարակելը, բայց տարի մը վերջ 1895ի «Հրնչակ»ի մայիսի թիւին մէջ կը գտնենք երկրորդ թուոյն հրատարակուած ըլլալուն յայտարարութիւնը և բովանդակութիւնը: Եւ ապահովապէս երրորդ թիւը չկրցաւ լոյս տեսնել:

ԳԼՈՒԽ Գ. 1895

Թիւ 33. Լոյս (1895-1904)

Լոյս լրագիր՝ ազգային, բարոյական և քաղաքական. կը հրատարակուի առ այժմ շաբաթ մէկ անգամ: Տարեկան բաժանորդագին կան իսկ 40 դրուշ, մէկ թիւ 40 փարայ: Մեծութիւն՝ 24 × 15 երկսին էջ 16 սկզբները՝ յետոյ՝ 8 էջ: Ա. Տարի 1895 Կոյմբեր 4: Արտօսատէր՝ Վահան Վ. Տէր Մինասեան. Տպ. Գ. Պաղտատէան (Կ. Պոլիս):

Վերջին այս շրջաններուն Պոլիսը ունեցած էր իր կրօնական հանդէսները. շատնց ի վեր (1888) դադրած էին նոյն նպատակին ծառայող Խօսնակն ու Սոխակը. այդ պակասը լեցնելու համար Վահան Վրդ. կը ձեռնարկէ «Լոյս»ի հրատարակութեան: Ահա թէ ինչ է իր նպատակը. «Լուսոյ նպատակն է քարոզել Հայ ժողովրդեան թէ մէկ հատ Աստուած կայ, որ մեր սրտի մէջէն կը խօսի և երկնքէն կը գործէ»:

Ի սկզբան յօդուածները ընդհանրապէս ստորագրուած չեն, խմբագիր վարդապետէն գրուած ըլլալուն համար:

1897ին Հոկտեմբերով Նոր շրջան մը բացաւ «Լոյս» և 24 էջի վերածուելով՝ եղաւ «Լոյս հանդէս կիսամսեայ՝ Ազգային, Գրական, Գիտական և Փաղաքական»: «Նոր Լոյս» խմբագրականին տակ կը գրէ. «Իրբև Հայ հանդէս, տոհմային գրականութեան ու տոհմային մաքուր բարոյականին օգնան ըլլալ Լոյսի որոշ նպատակն է»:

Եւ Մ. Սուլթանեանի խմբագրապետութեամբ ու մինչև 1898 մայիս՝ Մ. Ուղուրեանի վերատեսչութեամբ շարունակուեցաւ Լոյս մինչև 1899 տարին, յետոյ իր խմբագրապետ ունեցաւ Յ. Ս. Հազարապետեանը, իսկ իբր անօրէն՝ Մարտիրոս Տէօքմէճեանը:

1901 Մարտ 24ին «Լոյս»ի Տնօրէն-խմբագիր կը նշանակուի Վահան Փափազեան, «Լոյս» շաբաթաթիւնը՝ գրական, ազգային, գիտական, քաղաքական կը կուշուի, մինչդեռ բաւ էր գտնելականը. «Լոյս

նոր ուղղութիւն մը տալու համար, այս անգամ Լոյս զուարճալին՝ բարոյականին հետ միացուցած Լոյս կը տեսնէ »։ Զաւեշտագիր յօդուածները խմբագրէն կը ստորագրուին, որ և կ'երևայ նաև Լիյա կեղծ անունով։ Վ. Փափագեան կրցած է Պոլսոյ կեանքը խորապէս ուսումնասիրել և իր նորավէպերով կրցած է անոր թերուածիւնները ձաղկել։ Վ. Փափագեան մինչև 1904 շարունակեց իր « Լոյս » ի հրատարակութիւնը։

1905ին Բարգէն Վրդ. Կիւլէսերեան (ի Դարեւմանոց) « Լոյս » ի խմբագրապետութիւնը ստանձնեց, և զայն հրատարակել սկսաւ հետեւեալ ճակատով « Լոյս շաբաթաթերթ կրօնական, գրական, բանասիրական, քաղաքական »։ (Իւրաքանչիւր թիւ 24 էջ)։ Եւ միակ եկեղեցական — բանասիրական թերթը դարձաւ « Լոյս »։ (Ռմանեան, Դուրեան, Միկտրիչեան, Վահան Վրդ. Պարտիզակցի, Շաւարշ Արեւիկայ և մանաւանդ ծանօթ բանասէրը Տօթթ. Յ. Թօփաճեան երևցան այս շրջանին « Լոյս » ի մէջ բանասիրական յօդուածներով. ունէր նաև բազմաթիւ թղթակիցներ։

Բարգէն Վրդ. (որուն են անստորագիր բոլոր յօդուածները) 1905ին և 1906ին կանոնաւորապէս հրատարակեց « Լոյս »-ը։

1907ին նորէն Վահան Վրդ. Պարտիզակցի վարելով « Լոյս » ի խմբագրութիւնը՝ զայն 16 էջով իր հին « Լոյս » ին վերածեց. քիչ բան փոխեց Բարգէն Վրդ. ի ազգեցութենէն։ Վերջին այս շրջանը կէս տարի միայն շարունակուեցաւ։

1908ին Ա. Անտոնեանը սկսաւ հրատարակել « Լոյս »-ը՝ վերջին « Նոր շրջան »-ով, կատարեալ գրական և գեղարուեստական շաբաթաթերթ մը (միասին 40 էջ), ուր երեցան թրքահայ բոլոր ծանօթ գրագէտները և գրագիրտուհիները։

Շատ զարմանալի էր Պոլսոյ մէջ տեսնել գեղարուեստական « Լոյս » ի այս հրատարակութիւնը՝ բոնակալութեան ամենէն խիստ օրերուն։ Բայց ցաւալին այն եղաւ՝ որ Սահմանադրութիւնը երբ Մամուլ ազա-

տութիւն ընդհանգ՝ « Լոյս » ի ընթերցողները չգիտցան քաջալերել խմբագիրը. և ահա 1908 Յուլիսին դադրեցաւ « Լոյս »-ը։

Թիւ 34. Ազգագրական Հանդէս

Ազգագրական Հանդէս Կիսամեայ, պատկերազարդ. Առաջին տարի, Ա. գիրք. մեծութիւն 20 × 12. էջ 380, 130 էջ յաւելումով։ Շուշի տպ. Ա. Մահտեսի — Յակոբեանց։

Այսքան լուրջ և մասնագիտական Հանդէս մը առաջին անգամ հրապարակ կ'ելլէ Ե. Լալայեանի խմբագրութեամբ՝ ի Շուշի (Ռուսաստան)։ « Ազգագրական Հանդէս » ի նիւթ կը մատակարարէ ժողովուրդը, ուր երևան կու գայ ան իր բարեբերով, սովորութիւններով, անգիր գրականութեամբ. և արդէն ամբողջ ծրագիրը պարզած պիտի ըլլանք մեր ընթերցողաց՝ երբ կը դնենք հոս (օրինակի համար) Ե. Լալայեանի « Զաւախը » ընդարձակ ուսումնասիրութեան բովանդակութիւնը « Համառոտ պատմական տեսութիւն, Զաւախը տեղագրութիւնը, Հնութիւններ, Բնակչիւնը, Վիճակագրական տեղեկութիւններ, Ազգաբնակչութեան շարժում, Տնտեսական դրութիւն, Ժողովրդի լուսաւորութիւնը, Հայ գիւղացիների բնակարանները, Զգեստ և զարդ, Ընտանեկան բարք, Հաւատք »։

« Ազգագրական Հանդէս » ի էջերու մեծամասնութիւնը Լալայեանի ուսումնասիրութիւնները կը բովանդակէ. խմբագրին կ'աշխատակցին Լ. Բարայեան, Մեսրոբ Վրդ. Տէր Մովսէսեան, Ի. Յարութիւնեան, Գ. քն. Երզնկեան, Վ. Փափագեան, Յ. Մուրադեանց, Գ. Լեոնեան, Մ. Արեղեան և ուրիշներ։

« Ազգագրական Հանդէս »-ը ո՛րքան որ կիսամեայ կը կոչուի՝ բայց տարին անգամ մը գիրք մը Լոյս կը տեսնէր, այնպէս որ երկրորդ տարին 1896ին իսկ Բ. գիրքը չկրցաւ հրապարակ ելլել, այլ 1897ին ի թիֆլիս Մ. Գ. Ռոտինեանցի տպարանէն հրատարակուեցաւ։ 1906ին « Ազգագրական Հանդէս »-ը եռամսեայ եղաւ, բայց տարին երկու գիրք միայն հրատարակուե-

ցաւ : Լալայեանի հիմնած այս հանդէսը
այնքան իր ազդեցութիւնը ունեցաւ՝ որ
յայտնի հնագէտ գիտնականներ Ե. Լա-
լայեանի ղեկավարութեամբ հիմնեցին «Հա-
յոց Ազգագրական ընկերութիւն»ը, որուն
յանձնուեցաւ Հանդէսիս հրատարակու-
թիւնը :

Թիւ 35. Հայոց այլաբն (1895)

«Հանդէս Ամսօրեայ»ի «Ազգային հրատարա-
կութիւնը 1894 և 1895 տարիներու 5 ցու-
ցակէն գիտեմ (Հմտ. Հ. Ա. 1896 էջ 275)
թերեւ հրատարակութիւն «Հայոց այլաբն»,
թերեթ ժողովրդական : Ա. տարի՝ 1895 : Մայիս
24է սկսեալ. Նիւ-Եօք, Հրտ. Հ. Մ. Գի-
րէնեան» :

Թիւ 36. Արա (1895)

Մ. Ս. Գաբրիէլեանի «Հայք»ի մէջ՝ ի շարս
Լրագիրներու և Հանդէսներու ծանուցմանց՝
(օր. 1895 էջ 246), կայ նաև հետեւեալը.
«Արա»ի Տարեկան բաժնեգրին է երկու տո-
լար. Հասցէն է. Editor of ARA. Chogla,
Bengal, India: Հայերէն թէ անգղիերէն
թերթ մ'է, կամ պարբերական մը. ման-
րամասնութեանց ո՛ր և է ծանօթութիւն մը
շունիմ :

ԳԼՈՒԽ Դ. 1896

Թիւ 37. Լուսնայ (1896-1908)

«Լուսնայ», գրական հանդէս, Առաջին տարի,
Գիրք Ա. 1896 Յունուար : Մեծութիւն 18×12.
էջ՝ շուրջ 350 թիֆլիզ, տպ. Մ. Շարաձէք
և Ընկ. Նիկ. 1896. Խմբ. Գիւտ ք. Աղա-
յեանց :

«Ազգագրական Հանդէս»ի համագոր-
լուրջ Հանդէսի մը ձեռնարկեց Գիւտ
ք. Աղայեանց՝ 1896ին հրատարակելով
կիսամեայ Լուսնայ, որ ընտիր գրական և
քննական յօդուածներու և ուսումնասիրու-
թիւններու հետ՝ ունէր Պատմական բաժին
մը՝ հայկական ուսումնասիրութեանց նիւ-
թիւնը նուիրուած : Գիւտ ք. տարուէ
տարի ջանաց բանասէրներու և գրագէտ-
ներու հետաքրքրական հանդէսը դարձնել
Լուսնայ. և իրեն աշխատակից ունեցաւ
Թումանէ՛ որ բանաստեղծութիւններ ու-

նէր, ԻՄ. Բարութիւնեան, Մուրացան, Պ.
Պոռեանց, Ս. Աւետիքեան, Ն. Տէր Կա-
րապետեան, Նորայր Թեղանդադի, Լեւոր-
բարեան և այլք :

1902ին Լուսնայ պարբերաթերթ եղաւ
երկու ամիսն անգամ մը հրատարակուելով
(Տ. Մ. Ռօտինեանց տպարանէն) նոյն
գիրքով յաշկուածով մօտաւորապէս 300
էջ բովանդակելով :

1905ին Ամսագրի եղաւ Լուսնայ մօտա-
ւորապէս 100 էջերով : Այս շրջանին աւելի
գրական գոյն մ'առաւ Լուսնայ. իրեն թըղ-
թակից ունենալով Ե. Շահազիզը, Հայկ
Տէր Աստուածատրեանցը, Շովրեանը և
այլն :

Թիւ 38. Համրագիտակ 1896-1908

«Հանրագիտակ» թերթ ազգային և միջազգային
գպրութիւնք, պատմութիւնք, գիտութիւնք,
արուեստք և օրայուրք : Ա. տարի. թիւ 1.
Դեկտեմբեր 23, երկուաթիւ, 1896 : Երկսիւն,
մեծութիւն՝ 24 × 16. էջ 16. Տէր և խմբա-
գիր Արմէն Լուսինեան. Կ. Պոլիս, տպ. Գաս-
պար Գալստրեան :

Մինչդեռ կը վերջանար 1896 թուա-
կանը՝ Ա. Լուսինեան ձեռնարկեց Հանրա-
գիտակ շարաթաթերթի հրատարակութեան
թերթիս յօդուածները մեծամասնութեամբ
խմբագրէն գրուած են, որոնք ո՛չ մի գոյն
չէին կրնար տալ «Հանրագիտակ»ի. այդ-
պէս շարունակուեցաւ, մինչև որ Ղ. Բո-
լատ ստանձնեց «Հանրագիտակ»ի խմբա-
գրութիւնը, ու իր շուրջ հաւաքելով ծանօթ
գրիչներէ՛ր՝ զայն որոշ գոյնով մը «լրա-
գիր գրական և գիտական» ըրաւ (1898
մարտ 7) :

Այս շրջանին Ա. Լուսինեան Տէր (կամ
արտօնատէր) մնաց և Վ. Գ. Զարդարեան՝
տնօրէն : Ղ. Բոլատ երկրագործական ուս-
մանց շրջանը ըրած ըլլալով՝ գիտական
բաժնով հայ մշակիչ ըստ բաւականի նպաս-
տեց իր օգտակար յօդուածներով : Ղ. Բո-
լատի խմբագրապետութիւնը տեսեց մինչև
1900 :

1901, Հոկտ. 20ին՝ «Հանրագիտակ»ի
խմբագրութիւնը նորէն Ա. Լուսինեան իր

ձեռքն առաւ և զայն ըրաւ « Հանրագիտակ գիտական, գրագիտական, արուեստական, մանկավարժական, մանկանց բաժին » (տպ. Նշան Կ. Պէրպէրեանի) : 1908ին մի և նոյն խմբագիրը զայն ըրաւ « Հանրագիտակ, մանկավարժական, գիտական, գրական և առաջնորդ վաճառականաց » . (միասին 20 X 12) :

1905ին « Հանրագիտակ »-ը Վահան Փափագեանի ձեռքն անցաւ, որ զայն հին ձեւին վերածելով՝ յաջողեցաւ գրական « պատկերազարդ շաբաթաթերթ » մ'ընել : Վահան Փափագեան միշտ տուաւ նաեւ զանազական գոյներ. այս շրջանին իր աշխատակիցներն էին Վահան Թօշիկեան, Հայկանոյշ Մառք, Յ. Տէր-Յակոբեան, Բ. Լուսինեան, Ըստ 1906ի առաջին թուոյն յայտարարութեան « ծանր գրադմուռ պարտաւորեցին զինք (զՎահան Փափագեան) որ թերթիս խմբագիր — տնօրէնի պաշտօնէն հրաժարի » և տեղն անցնի Մ. Պապօնեան : Նոյն թղթակիցները և Փափագեան կը շարունակեն աշխատակցիլ : 1906 Օգոստոսին նորէն խմբագիր կը վերընտրուի Փափագեան և կը շարունակէ մինչև 1908 Յուլիս 19, որով կը դադրի « Հանրագիտակ » :

Հ. Մ. ՊԱՏՈՒՐԵԱՆ

ԱՆՏԻՊ ԷԶԵՐ

Հետեւեալ քերթուածը, Գրիգոր Աղթաւ մարցիէն գրուած 1524ին՝ կը գտնուի մեր ուրիշ անգամ յիշած Պարտիզակի տաղարանին մէջ (էջ 451-3) : Մինչև վերջերս անծանօթ էր այս տաղը, չէր գտնուեր ոչ Ս. Ղազարու Տաղարանաց և ոչ Կոստանեանցի հրատարակութեան մէջ :

Հ. Ն. Ակինեան « Զաքարիա եպ. Գնունեանց » ուսումնասիրութեան մէջ առիթը կ'ունենայ զայս յիշատակելու (և որ կը գտնուի իրենց նոր ստացած Թ. 684 ձեռագրին մէջ) : Ինչպէս կը դիտէ Մեծ. յօդուածագիրը, Զաքարիա եպիսկոպոսն

եւ « Զօրք անմարմնոց » սկզբնաւորութեամբ քերթուած մ'ունի՝ որուն վերջին տունը գրեթէ բառ առ բառ հետեւողութիւն է և կը վերջանայ բոլորովին նոյն « Ի թափառիկ ոմն աղքատէ » :

Ի ԳՐԻԳՈՐԷ ԱՂԹԱՄԱՐՑԻՈՅ

Գովաւանդիս (Ի) Յովսէփ Վարդապետն :

Գովեալ սուրբ հայր ոմն յարակայ,
Գերակայից յոյժ մերձակայ,
Գնալով յորէնս Տեառն խոկայ,
Գանձիւ զըրոց միշտ ճոխանայ :

Բենականաւ լըցեալ լուսոյ,
Բամեալ տառից հընչման նորոյ,
Բաբունաբար 'սա առաքելոյ՝
Բամեալ զբոլոր անդամս մարմնոյ :

Իմաստութեամբ մաքուր հոգով,
(Ի) տրեկօղէն ես յապահով,
... (տող մը կը պակսի)
Եւ գիտութեամբ որպէս ըզծով :

Գոչեմ յականջդ որպէս Կեփաս,
Գեղապաճոյճ բնութիւնս որ այս՝
Գերընդունէ սիրով դու զայս,
Որպէս Փերկիլըն մեր զլուսայս :

Որ և ըզ(ձ)իւք սիրտս յօժարէ,
Ուստի տենչայ զքեզ տեսանէ,
Որ ներգըրեալս վըկայէ՝
Եւ քեզ յայտնի կացուցանէ :

Իրպէից մասամբք կառափ,
Բամեալ ի մի գուժար և յափ,
Իպկերտողին յորձան ի թափ՝
Իբրուն վերնոցն ես դու անխափ :

Իսկ զըրեցաւ բանքս ի քարտի,
Յազգիս թըվոյ որ ըստ Հայի՝
Յինքն հարիւր 'ւ եօթանասնի,
Երեք ընդ նա այլ շաղկապի :

Սուրբ և մաքուր հայր պատուական
Ազգի պարծանք և աննշման,
Յոյժ փափագիմ քո սուրբ տեսեան,
Քո անառակ որդիս անբան :

Երգեմ ձայնիւքս նըւազէ,
Մոլորական եմ ի տանէ,
Գրիգորիս և զըրեալ սա զըրեալ է
Ի թափառնիկ ոմն աղքատէ :

